

Ernst Topitsch

*Vom Ursprung und Ende der Metaphysik**

WOUT ULTEE

Na mijn doctoraal begin 1970 wilde ik promoveren op een onderwerp in de lijn van mijn scriptie. Daarin had ik beweerd dat Durkheims theorie van de egoïstische zelfmoord aan Poppers weerlegbaarheidsbeginsel voldeed. Bepaalde hypothesen van die theorie waren meer weerlegbaar dan andere, de minder weerlegbare konden worden afgeleid uit de meer weerlegbare, en de meest weerlegbare – hoe hechter mensen in een groep zijn geïntegreerd, des te kleiner hun kans op zelfdoding – zei het meest. Destijds dacht ik dat informatieve uitspraken in de sociologie zeldzaam waren.

Zoekend naar andere inhoudsrijke theorieën vond ik in Lazarsfeld, *The People's Choice* de hypothese dat naarmate mensen sterker met een groep zijn verbonden, ze zich meer laten leiden door het groepsklimaat over de te kiezen politieke partij. Omdat groepen normen hebben over politieke voorkeuren en zelfdoding, lukte het me Durkheim en Lazarsfeld in één theorie te vangen. Ook las ik Lenski, *Power and Privilege*. Daarin werden uit uitspraken over de doelen en hulpbronnen van mensen hypothesen afgeleid over ongelijkheid en technologieën en ideologieën die in allerlei samenlevingen voorkomen.

Verder zocht ik theorieën over de omstandigheden waaronder mensen hypothetisch-deductief denken. Ik vond Piaget, die beweerde dat kinderen deze logische operaties rond hun zestiende onder de knie kregen. Tevens liet hij doorschemereren dat jongeren ze moeiteloos uitvoeren als het gaat om levenloze dingen, en struikelen bij vragen over mens en maatschappij. Dit verklaarde vroeger voor mij waarom de sociologie zelden hypothetisch-deductief was. Maar werd die denkstijl er alleen minder consequent toegepast, of was er meer aan de hand? Zo vond ik Topitsch, *Vom Ursprung und Ende der Metaphysik*. Dit boek uit 1958 handelt over de logische structuur van de 'hoogste' denkproducten van velerlei samenlevingen, en bevat een informatieve kennissociologie. In

* Wien: Springer, 1958; München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1972

1988 bracht Topitsch die nogmaals voor het voetlicht in *Erkenntnis und Illusion*. Ze bleef zelfs in het Duitse taalgebied onbemind.

Lenski en Topitsch overzien de geschiedenis van de mensheid. Volgens Topitsch zeggen mensen telkens weer dat onbekende zaken, zoals het ontstaan van de wereld, gelijken op het nabijgelegene en bekende. Hun redeneringen behoren niet tot het soort 'als dit *dan* dat, hier dit *dus* hier dat'. Dat is logisch denken. Ze denken analogisch: zo *als* het bekende is, zo *ook* is het onbekende. Topitsch stelt dat drie groepen verschijnselen dienst doen als 'het bekende'. De eerste zijn voortplanting, geboorte, leven en dood. Een toepassing van zo'n biomorf denkmodel is de stelling dat de wereld is geboren uit een huwelijk tussen zon en maan. Mensen stellen zich ook het onbekende voor met behulp van sociomorfe denkmodellen. Een voorbeeld is de gedachte dat God over zijn schepping heerst als een vader over zijn kinderen. Verder zijn er technomorfe modellen: zoals handwerkslieden bij het vervaardigen van voorwerpen een ontwerp in hun hoofd hebben en onderdelen een groter doel dienen, zo is de geschiedenis de verwezenlijking van een plan waarin mensen taken vervullen.

Ter toetsing van deze hypothesen beriep Topitsch zich op Fischer, die met veldwerkverslagen aantoonde dat menig natuurvolk dacht dat de wereld geboren was uit een heilig huwelijk van hemel en aarde. Lenski's opsomming van technologische stadia volgend, waren dit jacht- en pluksamenlevingen en tuinbouwsamenlevingen. Daarnaast haalde Topitsch taalkundigen aan die de mythen van eenvoudige akkerbouwsamenlevingen hadden ontsluitend. De oorsprongsverhalen van het oude Egypte en Mesopotamië berustten op socio- en technomorfe denkmodellen. Verder liet Topitsch zien dat de metafysica's van ontwikkelde akkerbouwsamenlevingen als het oude Griekenland en het middeleeuwse Europa weinig van mythen verschilden: ze waren verblekingen van techno- en sociomorfe gedachten. Aan het begin van de industriële samenleving deden technomorfe modellen opgeld: Hegel stelde dat zich in de geschiedenis een heilsplan openbaart en Marx een einddoel. Is de gedachte van de maakbare samenleving ook technomorf?

Durkheim had beweerd dat Australische stammen met een rond kamp de ruimte opvatten als een immense cirkel, en Topitsch wees erop dat Durkheim het bestaan van sociomorfe denkmodellen onderkende. De Durkheimiaanse Douglas vroeg zich in *Natural Symbols* af wat voor voorstelling van het heelal mensen maken als de sociale verhoudingen niet deze maar die vorm aannemen. Ze stelde ondermeer dat als mensen een minder hechte groep vormen, hun kosmologie minder coherent is. Goed kwam ze er niet uit. Echter, als de banden tussen mensen erg vlottend zijn, zullen, Topitsch volgend, biomorfe of technomorfe opgang maken. Als gezegd wordt dat een samenleving een hoofd heeft en leden, wordt een analogie met het menselijk lichaam getrokken. Durkheim zag

trouwens de maatschappij als een organisme: de samenleving had structuur, en elk onderdeel vervulde een functie voor het maatschappelijk voortbestaan. In Douglas' voorstelling van hoe mensen denken kwamen geen bio- en technomorfe denkmodellen voor.

Volgens Topitsch werken verbeeldingen van het onbekende met behulp van het bekende terug op het maatschappelijk leven. Als een kind vraagt waarom het vaders wil moet volgen en vader antwoordt dat hij door God wordt gemaakt, komt dit antwoord neer op een cirkelredenering. En als een omstreden leider volhoudt dat een samenleving, net als een mens, een hoofd moet hebben, kan dit de oude verhoudingen bestendigen. Geertz beweerde in *The Interpretation of Cultures* dat een godsdienst niet alleen een model van het samenleven is, maar ook een model voor het samenleven. Topitsch zie dit duidelijker en gaf aan hoe projectie en reflectie in hun werk gingen.

Lenski, *Human Societies*, bevat een tabel berustend op Murdock, *Ethnographic Atlas*. Volgens de gegevens over 466 voor-industriële samenlevingen, is bij een hoger technologisch peil de kans groter dat mensen geloven dat een opperwezen de wereld schiep en zich met het dagelijks leven bezig houdt. Ofwel: als mensen meer in de natuur ingrijpen, doet hun god meer met de wereld. Ik zoek nog altijd naar dergelijke kwantitatieve toetsingen van Topitsch-hypothesen. Maar symbolische antropologen en interpretatieve sociologen vatten percentages niet op als interpreteerbare symbolen.

